

BİR İNTİHARIN SOSYO-EKONOMİK ARKAPLANI: DÜNYA EKONOMİK BUNALIMININ İZMİR ÖRNEĞİNDE GÜNDELİK YAŞAMA YANSIMALARI

Alev GÖZCÜ*

Özet

1929 yılında yaşanan dünya ekonomik bunalımı yeni kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomisini, pek çok ülkede olduğu gibi derinden etkiledi. Ekonomik bunalım özellikle tarım ürünlerinin fiyatlarında ciddi düşüşlere neden oldu. İhracatı büyük ölçüde tarım ürünlerine dayanan Türkiye'nin, dış ticaretinde sarsıcı açıklar oluştu. Bu durum özellikle nüfusunun büyük kesimi çiftçi olan Türkiye'de ciddi sosyal sorunlara neden oldu. Bu makalede ağırlıklı olarak İzmir örneğinde 1929 dünya ekonomik bunalımının da olumsuz etkisiyle meydana gelen toplumsal sıkıntılar, bu sıkıntıların gündelik yaşam da yarattığı sarsıntılar ve intihar olayları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Dünya Ekonomik Bunalımı, Türkiye, İzmir, İntihar, İflas, Tarım Ürünleri, Köylü, Tüccar, Fiyatlar.*

A SOCIO-ECONOMIC BACKGROUND TO A SUICIDE: REFLECTIONS OF GREAT DEPRESSION TO DAILY LIFE IN İZMİR

Abstract

The Great Depression, took place in 1929, deeply influenced the economy of the Turkish Republic, which had been recently formed, like most of the countries of the world. The Great Depression particularly led to a serious decrease in prices of agricultural products. Traumatic deficits emerged in foreign trade of Turkey, whose exports were mostly based on agriculture. The situation brought in severe social problems in Turkey, where majority of the national population is farmers. This article substantially features the social problems rooting from negative impact of the Great Depression in the year 1929 in Izmir, which is picked as an example location for the article, as well as the shocks in daily life and cases of suicide due to above mentioned problems in Izmir.

Key Words: *The Great Depression, Turkey, Izmir, Suicide, Bankruptcy, Agricultural Products, Peasant, Merchant, Prices.*

15 Ağustos 1930 Cuma günü, İzmir kamuoyunda günlerce konuşulan acı bir olay yaşandı. Olay İzmir basınında okuyuculara “*Acı Bir İntihar Olayı*” başlığıyla duyuruldu. Bir iki gün sonra konu İzmir basınına da aşarak, ulusal basında da yer aldı.

* Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (alev.gozcu@deu.edu.tr).

İzmir’de İkiçeşmelik’te, Çivici Hamamı civarındaki Turna Sokağı’ndaki evinde¹, kentte ticari ahlaki ile tanınan ve sevilen Borsa Simsarı Alâeddin Bey, eşinin evde bulunmadığı bir sırada intihar etmişti.

Aslında bu intihar olayı, son günlerde çok sık görülen intihar olaylarından yalnızca birisiydi. Gazetelerde buna benzer pek çok olaya rastlanıyordu. O günlerde dünya ekonomik bunalımının toplum ve bireyler üzerindeki olumsuz etkileri yoğun biçimde hissediliyordu. Özellikle ticaretle uğraşan kesim büyük sıkıntılar yaşamaktaydı. Banka kredileriyle işlerini devam ettirmeye çalışan tüccarların çoğu, pek çok olumsuz etkenin yanında bankaların da kredileri kesmeleri nedeniyle vadesi gelen borçlarını ödeyememişler ve iflas etmenin eşğine gelmişlerdi. Basında pek çok iflas haberleri yer alıyor; gündelik yaşamın içinde bu iflas olayları kulaktan kulağa yayılıyordu. Bu iflaslar nedeniyle, intihara kadar giden acı olaylar yaşanmaktaydı. Bunlardan biri de İzmir’de afyon ticaretiyle uğraşan Moralızade Abdi Bey’in intiharıydı². Karşıyaka’da oturan Abdi Bey’ 40 yaşlarındaydı. Girit Hanı’nda bir ticarethanesi, Karşıyaka’da iki, İzmir merkezde de bir evi vardı. Olayı okuyucularına duyuran bir gazete, onun için; “*Abdi Bey; son zamanlarda ticaretinin fena gittiğinden dolayı çok müteessir vaziyette ve daima düşünce ve teessür içinde yaşamakta idi...*” demekteydi³. Anlaşılan o ki Abdi Bey ticari itibarının zedelenmesine dayanamamış; bankaların kredileri kesmesiyle borçlarını ödeyemeyerek dar boğaza girmiş ve sonuçta kendi alacaklarını da tahsil edemeyince afyon alarak intihar etmeyi bir çözüm olarak görmüştü⁴.

İzmir’deki bir diğer intihar olayı ise yine tam o günlerde Bornava’ya bağlı bir köy olan Altındağ da gerçekleşmişti. 16 Mart 1930 günü öğlen saatlerinde Altındağ’da bulunan Evranoszade Abdurrahman Bey’in çiftliğinde zeytinlik içinde 26 yaşında bir genç, kendisini bir ağaca asarak intihar etmişti. İntiharın nedeni, gazetelerde “*açlık ve zaruret*” olarak belirtiliyordu⁵. O günlerde açlık ve yokluk, sık sık gündeme gelen konulardandı. İntiharlar kimi zaman büyük tüccarların ödeme güçlüğü çekerek iflas etmelerini gururlarına yediremedikleri için, kimi zaman da tıpkı kendini bir ağaca asarak öldüren bu genç gibi açlık gibi en temel insani gereksinimlerin karşılanamaması nedeniyle olabiliyordu. Yaygın yoksulluk, toplumun her kesiminde böylesine “*trajik*” olayların yaşanmasına yol açabiliyordu. Aslında bu trajik olaylar yalnızca Türkiye’ye özgü de değildi. Neredeyse bütün ülkelerde, ulusal gelir düzeyinde sarsıcı gerilemeler meydana gelmişti. Toplumsal yapılarda ekonomik bunalım, köklü çözümlere yol açıyordu. Böylece toplum kesimleri arasında ekonomik eşitsizlikler giderek artıyordu⁶. Kapitalizmin girdiği sıkıntıdan dünyanın hemen her coğrafyası etkilenmiş ve özellikle dilencilik, fuhuş, karaborsa gibi genel ahlak çöküntüsünü çağrıştıran yöntemler geçim yolları haline gelmişti. Her ülkede görülen bu ahlaksal çözüme, Türkiye’de de görülmüyordu. Özellikle ticari yaşamda haksız yollardan kazanç elde etme ve karaborsa

¹ *Yeni Asır*, 17 Ağustos 1930.

² Pakize Çoban, *İzmir’de Dünya Ekonomik Bunalım Sırasında Tüketim Kültüründe Değişmeler ve Bunalımın Fiyatlar Üzerine Etkileri*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2008, s.117.

³ *Anadolu*, 30 Mart 1930.

⁴ *Anadolu*, 30 Mart 1930.

⁵ *Anadolu*, 17 Mart 1930.

⁶ Server Tanilli, *Yüzyılların Gerçeği ve Miras*, Cilt /VI, Adam yay., 3. baskı, İstanbul, 1999, s.105.

ve vurgunculuk artmıştı. Devlet bu tür uygulamaların önüne geçmek için kimi önlemler alma yoluna gitti. 1930 yılında iç pazara ve dış ülkelere karışık ve hileli mal satanların para ve hapis cezalarına çarpıtılmalarını öngören bir yasa çıkardı⁷.

Bu önlemler ne kadar artırılırsa artırılın, toplum kesimlerinde ve bireyler üzerinde bunalımın etkilerini ortadan kaldırmak için yeterli değildi. Dünyanın farklı yerlerinde de Türkiye gibi, genel ahlakın çöküşü yanında, umudu tükenen insanlar çareyi intihar etmekte buluyorlardı. Örneğin Macaristan'da 1933'te intihar eden işçilerin sayısı, 1929'dakinin üç katıydı. Bu, 204'e karşı, 750 gibi yüksek bir sayıya denk geliyordu⁸.

İzmir, Osmanlı'dan cumhuriyete uzanan süreçte en varlıklı kentlerin başında gelirken, bu günlerde dünyada ve Türkiye'de yaygın biçimde görülen yoksulluğun pençesinde kıvranıyordu. Suç olayları artmıştı. Gazete sayfalarında adi suç olayları bol bol yer alıyor; bunlar polis kayıtlarına ve adli olaylara yansıyor. O günlerde intihar olaylarının yanı sıra, suç olarak sayılacak eylemler şaşılacak biçimde çoğalmıştı. İzmir'de suçun yoğun olarak görüldüğü yerlerin başında Kemeraltı gelmekteydi. Burası ticari hareketlilik olarak kentin can damarıydı. Burada çok sayıda ticarethaneler, mağazalar, imalathaneler ve küçük ölçekli üretim yapan fabrikalar bulunuyordu. Bol para akışıyla birlikte ticaret ağırlıklı olarak bu mekânda dönüyordu⁹. Kemeraltı'nda bulunan, konaklama amaçlı hanlarından Salepçioğlu Hanı ve Barut Han suç eyleminin üretildiği yerler arasındaydı¹⁰. Suç türleri içinde en yaygın olanları; hırsızlık, gasp, sahtecilik ve o günün dil kullanımında "tavcılık", "mantarcılık", "manıtacılık" olarak adlandırılan dolandırıcılık ve yankesicilik¹¹. Adı geçen suçlar yalnızca ticaretin aktığı Kemeraltı'nda değil; aynı zamanda İkiçeşmelik Caddesi yönünde yamaçları saran konutlar arasında yoğun yerleşim yerlerinde de görülüyordu¹². Hırsızlık suçu daha çok ticaretin aktığı yerlerdeki mağaza, depo, dükkânlarda gerçekleşmesine karşın; çalınan malların nitelikleri, suça yönelen kişi ya da grupların kendi ihtiyaçlarını karşılamak için bu suç eylemini gerçekleştirdiklerini gösteriyordu¹³. Yoksunluk ve yoksulluk suç eylemlerinin artmasına neden oluyordu. Çalınan eşyalar yoksulluğun ne boyutlara ulaştığını göstermeye yetmektedir: Örneğin işyerlerinden iskarpin, çorap, gömlek, kumaş, fanila, sabun, tıraş bıçağı, rakı, damga pulu, şişe, kutu zeytinyağı, piring, tavuk, vb. gibi temel ihtiyaç maddeleri çalınıyordu¹⁴. Bu dönemde açık biçimde İzmir'de suç eylemlerinin arttığı görülüyordu. Suç oranlarının artmasının bir diğer nedeni de İzmir Belediyesi'nin tasarruf yapmak amacıyla sokaklardaki ve caddelerdeki gece aydınlatmasında gece 1'den sonra kesintiye gitmesiydi. Bu nedenle kentin önemli bir kısmı karanlık içinde kalıyordu. Karanlık bölgelerde güvenlik sorunu ve hırsızlık eylemleri ortaya çıkıyordu. Böyle bir gecede Ravzelirfan Mektebi'nde yapılan bir

⁷ Çoban, *a.g.t.*, s.32.

⁸ Tanilli, *a.g.e.*, s.107

⁹ Emel Göksu, *1929 Dünya Ekonomik Buhranı Yıllarında İzmir ve Suç Coğrafyası*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2003, s.47.

¹⁰ Göksu, *a.g.e.*, s.56.

¹¹ *A.g.e.*, s. 57.

¹² *A.g.e.*, s.60.

¹³ *A.g.e.*, s.57.

¹⁴ *A.g.e.*, s.57.

müsamereden dönmekte olan bir anne ve kızı evlerine giderlerken Kestelli Caddesi civarında saldırıya uğramışlardı¹⁵. Bu tür adi olaylar, geçmiş yıllarla kıyaslandığında büyük bir artış göstermekteydi.

Ülkenin her tarafından ekonomik durumun alt üst olduğuna, ticari iflasların arttığına, geçim zorlukları nedeniyle ailelerin dağıldığına ve intihar olaylarının arttığına vurgu yapan, en azından bu yargıyı doğrulayan bilgiler gazetelerin manşetlerine yansiyordu.

İşte Alâeddin Bey de, bu kurbanlardan yalnızca biriydi. Onun intihar olayı birkaç gün boyunca İzmir gazetelerinde yazılıp çizildi; nedenleri sorgulandı. O, İzmir borsasında üzüm ve incir simsarlığı yaparak yaşamını sürdüren biriydi. 49 yaşında ve evliydi. Gazetelerde yer alan bilgilere bakıldığında çocuğu yoktu. Kayınvalidesi de kimsesi olmadığı için yanlarında oturuyordu. Alâeddin Bey'in tek derdi eşinden ve kayınvalidesinden oluşan ailesine rahat bir yaşam sunmaktı. Eşi de iyi bir terziydi. Evinde terziilik yapıyor, gündelik olarak yaklaşık 10 lira kadar kazanıyor; böylece kazandığı bu parayla aile bütçesine katkıda bulunuyordu¹⁶. Piyasada gittikçe dalgalı ve hareketli bir seyir izleyen fiyatlar nedeniyle; ticaret şirketleri, sanayiciler, çiftçiler üretimi arttırmak için almış oldukları kredi borçlarını ödeyemiyorlardı. Alım gücü azalan tüketici piyasada talebi kısmak zorunda kalıyor; ticaret yavaşlıyor; piyasada para dönmüyor; bu ticari durgunluk başka iflaslara neden oluyordu¹⁷. Örneğin, bir gazete, yaşanan bu yoğun iflas olaylarını, şöyle bir dizeyle okuyucularına aktarmaktaydı:

*"Tacirinde, rençperinde, neşe yoktur milletin,
Her bilanço yılbaşında gösterir müthiş diyun,
Sanki metruk türbe olmuştur ticarethaneler,
Mevzû bir hastalıktır bizde iflaslar bugün."*¹⁸

İflas olayları nedeniyle maliye uzmanlarının da işi artmıştı. Pek çok işletmenin ve ticarethanelerin hesapları inceleniyordu. Örneğin; bu incelemelerden bir tanesi "*Hocazadeler Şirketinin Hesaplarına bakılıyor*"¹⁹ şeklinde gazetelere yansımıştı. Hocazadeler İzmir'de Arasta Başında sarraflık yapıyorlardı. Hocazade Ragıp ve Halil kardeşlerin sarraflık şirketinin hesapları iflas idaresi tarafından incelenmeye alınmıştı. Şirketten alacakları olanlar iflas idaresinin belirlediği tarihten sonra, iflas idaresinin belirlediği komisyona başvurarak komisyonun uygun görmesi halinde alacaklarının tahsilini yapabileceklerdi. Bu örnekler çoktu. Mecidiye Hanı sahipleri de tıpkı Hocazade Ragıp ve Halil kardeşler gibi iflas etmişlerdi. Emel Göksu'nun *Yeni Asır* gazetesinden aktardığı bilgilere göre; Mecidiye Hanı Ahmet ve Mustafa Efendi'lerle Cemile Hanım'ın mülkiyetinde olan han Kemeraltı'nda Başdurak Caddesi'ndeydi. Bu hanın hissedarları birinci defa 2.9.1929 tarihinde bir yıllığına, yine aynı yılın 11. ayında ikinci defa bir yıllığına borçlanmışlar, bu borçlarına karşılık olarak da mülkiyetleri olan

¹⁵ *A.g.e.*, s.59.

¹⁶ *Yeni Asır*, 17 Ağustos 1930.

¹⁷ Abdülhamit Avsar, (*Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü*)*Serbest Cumhuriyet Fırkası*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1998, s.43.

¹⁸ *Serbest Cumhuriyet*, 13 Teşrinisani 1930.

¹⁹ *Anadolu*, 26 Mart 1930.

Mecidiye Hanını ipotek ettirmişlerdi. Ancak hanın önceki taşınmaz “*müsakakafat*” vergisinden ve ödenemeyen borçlardan dolayı hanın hissedarları iflas etmişler ve Mecidiye Hanı açık arttırmayla satışa çıkarılmıştı²⁰. İflasların yaygınlaşması nedeniyle Adliye Encümeni, Ticaret Mahkemeleri bulunan yerlerde iflas işlerine bakmak üzere Müstakil İflas Daireleri açılmasını uygun görmüştü²¹.

Dünyada yaşanan ekonomik bunalımın Türk ekonomisine ve ticaretle uğraşan kesime olumsuzluklar getirmiştir. Bunalımın patlak vermesinden bir süre önce Türkiye’de yaşanan şiddetli kuraklık tarım ürünlerinin üretimini de olumsuz etkilemiştir. Bu ise, 1929 yılının hasat mevsimine kadar ciddi bir kıtlığı beraberinde getirerek 1929 bunalımının etkilerinin daha da şiddetli hissedilmesine neden olmuştur. Halkın temel besin kaynağı olan ekmek üretim için bile gerekli miktarda buğday yoktu²². Bunalımın etkisini İzmir’de arttıran bir diğer neden ise bu kentte 1929 ve 1930 yıllarında şiddetli yağışlar ve bunun beraberinde getirdiği sel felaketleri oldu. Özellikle İzmir’de 1930 yılının Nisan ayında görülen sağanak yağışlar kentteki ticarethanelere ve ticari emtiyaya büyük zarar vermişti. Zarar gören ürünler arasında başlıca ihraç ürünleri olan; üzüm, incir, tütün, pamuk, palamut, vb. gelmekteydi²³. Bu durum ise tüccarın ve üretici kesimin üzerinde dünya ekonomik bunalımın etkisinin daha fazla görülmesine neden oldu. Türkiye ekonomisinin azalan ihracat gelirleri, artan ticaret açıkları, ortaya çıkan ödemeler dengesi sorunları Türkiye için ekonomik bunalımın farklı boyutlarını gösteriyordu²⁴. Türkiye bir yandan denk bütçe oluşturmaya çalışırken diğer yandan dış borçsuz bir ülke olmaya çalışıyordu. Ekonomik bunalımın en önemli sonucu ise; Türkiye’nin özellikle de ticaret bölgelerinde sosyal sorunların bir çığ gibi büyümesine neden olmasıydı²⁵. Uluslararası pazarlarda hammadde fiyatlarının düşmesi, Türk ihraç mallarının fiyatlarına, oradan da giderek iç pazardaki fiyatlara yansırken; aracılar, kendi karlarını korumakta direnerek sonuçta fiyatlardaki düşüşün bütün yükünün üreticinin sırtına binmesine neden oldular.²⁶ Bunalımın etkisi tıpkı İzmir gibi ticaretin yoğun olduğu liman kentlerinde daha fazla hissediliyordu. İzmir’in ekonomisinin yaşadığı sıkıntuların tespiti için Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Müdürlerinden Vedat Nedim Bey’in yaptığı incelemelerde de açıkça görülüyordu ki İzmir ekonomisi ciddi bir bunalım geçiriyordu²⁷. Buna göre İzmir’in 1930 yılındaki ekonomik durumu 1929 yılına göre gerilemiş; ürünlerin satış fiyatları 1929 yılına göre düşmekle birlikte satış miktarları da azalmıştı²⁸. Vadesi gelen borçların ödenememesi, tarım kesiminde yaşanan büyük bunalım; pek çok yerde görüldüğü gibi, beslenemeyen köylülerin ot yemek durumuna kadar düştüğü büyük yoksullaşma²⁹, bu dönemin en belirgin özelliklerindendir. Aslında açlık haberleri

²⁰ Göksu, *a.g.e.*, s.54.

²¹ Çoban, *a.g.t.*, s.27.

²² *A.g.t.*, s.135.

²³ *A.g.t.*, s.123.

²⁴ Cem Emrence, *Serbest Cumhuriyet Fırkası(99 Günlük Muhalefet)*, İletişim yay., İstanbul, 2006, *a.g.e.*, s.50.

²⁵ Emrence, *a.g.e.*, s.51.

²⁶ Stefanos Yerasimos, *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, (3. Kitap) Belge yay., İstanbul, 1992, s.120.

²⁷ Çoban, *a.g.t.*, s.44.

²⁸ *A.g.t.*, s.44.

²⁹ Büyük ölçüde ot yiyerek karınlarını doyurabilen köylülerin kötü durumu için bkz. *Yeni Asır*, 5, 6, 7 Kanunievvel 1930.

sadece köylülerle ilgili de değildi. Köylüler kadar bunalımın yaşamı çekilmez kıldığı bir diğer toplum kesimi de işçilerdi. Türkiye’de tüketici fiyatları 1915–1930 yılları arasında 10,5 kat artarken, aynı dönemde imalat sanayinde reel işçi ücretleri % 19 gerilemişti³⁰. Özellikle İzmir’de işçilerin ekonomik durumlarının kötüleştiğini çeşitli örneklerden görmek mümkündür. “*Levanten Mösyö Şarl Jiro’ya ait Kemeraltı incir banda çalışan beş yüz kadar işçi, günde 110–140 kuruş karşılığında on sekiz saat çalıştırıldıkları işyerlerinde, maaşlarının yarı yarıya düşürülmesi tehdidi ile karşı karşıya kalmışlardı.*”³¹

2 Eylül 1930 Tarihli Yeni Asır Gazetesi, ilk sayfadan verdiği haberde işçilerin içinde bulunduğu durumu gözler önüne seriyordu:

“Açlık Üstüne Soğuk-Zavallı himayesiz işçi nasibin bu mu?”

*Sabah erkenden incir mağazaları önünden hiç geçtiniz mi? Orada toplanan binlerce vatandaşın çebresinde teressüm eden açlık levhasını hiç gördünüz mü? Çebrelerini rengi açmış pejmürde insanlar kafilesi... Bir dilim ekmek için güneşin tuluundan evvel mağazaların kapıları önünde yer tutuyorlar, işte asıl açlık sabnesi memleketin hakiki simasını gösteren elem ve istrap sabnesi buradadır... Ekmek isteyen insanlar sabah ezanından beri kapıların açılmasını, heyecanla bekliyorlar. Kapılar açılınca ihtiyaç nispetinde amele alınacak... Sabah olur incir mağazaları lüzum gördükleri kadar ameleyi içeri alırlar... Belki daha birkaç ameleye ihtiyaç vardır ümidiyle bekleyenler oradan ayrılmazlar. Bu sefer başın seslerin işe karıştıkları görülür. Bazı polis efendiler ellerindeki palaskalarla bekleyen ameleyi döverek dağıtıyorlar. Bir sabah değil her sabah... Açlık üstüne dayak... Zavallı himayesiz işçilerin nasibi bu mu? Bu mu onlara vaat edilen refah?”*³²

İşte ekonomik bunalımın en çok hissedildiği yıllarda İzmir’de incir işçilerinin içinde bulunduğu tabloyu bu haber anlatmaktadır. İşsizlik, açlık, emek sömürüsü... Çoğu zaman böyle köklü ekonomik bunalımlar toplumsal patlamaların yanı sıra bu örnekte de görüldüğü gibi, insan onuruna yakışmayacak davranışları beraberinde getirmektedir.

Yine gazetelerde halkın geleceğe endişe ile baktığına ilişkin manşetler atılarak bu durumun sorgulaması yazarlar tarafından yapılıyordu. Halkın geçim sıkıntısı çektiği eleştirisini kabul etmeyen çevrelerin bu toplumun daha önce de refah içinde bulunmadığı şeklinde gelen savunmalarına, kimi köşe yazarları şu soruyu soruyorlardı:

*“Halk dün refah yüzü görmemişse bugün onu daha kuvvetle istemeğe hak kazanmaz mı? Çiftçi, amele, tüccar, memur her halk sınıfı kazanç darlığına eriyen iktisadi varlığına meyasane bakarken gelecek günlerin daha elim olması korkusuyla titriyorsa onun feryadını dinlememek günah olmaz mı?”*³³

Köylü, işçi kesim gibi amelelerde ekonomik bunalımın ağırlığını tümüyle yaşıyorlardı. Bu haberlerin bir örneği de ulusal basında yer alan Cumhuriyet gazetesinde kendini göstermişti. Haber: “*Hem garip, hem de hazine*”³⁴ başlığıyla ilk sayfadan verilmişti. “*Açım, iş bulamıyorum, kızı rahat geçirmek için hapishaneye girmek*

³⁰ Emrence, a.g.e., s.67.

³¹ A.g.e., s.68.

³² Yeni Asır, 2 Eylül 1930.

³³ Yeni Asır, 2 Eylül 1930.

³⁴ Cumhuriyet, 13 Teşrinisani 1930.

istiyorum...” Diyen bir adam bunu yapabilmek için yani; kışı rahat geçirmek, karnını doyurmak için hırsızlık yapmıştı. Bir kap sıcak yemek bulacağı ve soğukta kalmayacağı için bile bile suç işleyip ceza almayı göze almıştı. Haberin devamında mahkemeden gazeteğe yansıyan diğer cümleler şöyleydi:

“Üstü başı perişan, başı açık ayakları çıplak uzun boylu ve sakalı bir karış olmuş maznun, iri bir jandarmanın refakati ile mahkeme salonuna girdiği vakit heyeti başı ile selamladıktan sonra maznun sandalyesine oturdu...

—Senin adın Çolak Ömer mi?

—Evet, efendim bana Çolak Ömer derler ama elhamdülillah iki kolumda sağlamdır...

—Bak sen neler neler de yapmışsın, karakoldan bir palto, bir de pantolon çalmışsın!

—Evet, efendim çaldım...”³⁵

Toplumsal hayatta yaşanan bu sorunlar doğal olarak siyasi malzeme haline geliyordu. Yeni kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası bu sorunların siyasi arenada da tartışılmasını sağlamıştı. Dönemin iktidar partisi Cumhuriyet Halk Fırkası’ydı. Bu partinin Atatürk’le özdeşleştirilmesine rağmen, iktidar partisine eleştiriler eksik kalmamıştı. Serbest Cumhuriyet Fırkası bu anlamda açlık sınırına gelip bir lokma ekmeğe muhtaç insanlar için iktidara seslerini duyurmanın bir aracı olmuştu. Daha da ötesi bu yeni parti; halk tarafından kurtarıcı olarak görülüyordu. 3 Eylül 1930 tarihli Yeni Asır gazetesinin haberine göre Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın en önemli taraftarları inhisar kurbanlarıydı.

*“Liman inhisarları ameleleri ağızlarından cebren alınan ekmeği istiyorlar. Liman inhisarları, memleketin ıstırap amilleri arasında ön safta bulunuyorlar. Hazinenin menfaatinden başka bir şey düşünmeyen, halkı, halkçılığı ihmal eden C.H.Fırkası hükümeti, vatandaş ekmeğine göz koyan bu musibeti bile bile memleket iktisadiyatımızın zayıf bünyesine musallat ettiği gündün beridir ki ihracat ve ithalat tüccarları ne yapacaklarını şaşırıyorlar. Liman işlerinde çalışan binlerce vatandaş ağızlarından cebren alınan ekmeğinin ıstırapı içinde kavrıyorlar.”*³⁶

Gazete, bu haberin devamında artık liman işçilerini de korkmaması gerektiğini çünkü şikâyetlerin dile getirecek bir parti olarak Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın olduğunu ve bu durumda da liman işçilerinin elbette iktidar partisine karşı yeni partiyi destekleyeceğini söylüyordu. Aslında yaşanan sıkıntının boyutları öyle büyük noktalara ulaşmıştı ki; iktidara bir alternatif olunca yoksul toplumda bu yeni oluşumun bir anlamda mucizeler yaratacağı beklentisi belirmişti. Bu beklentinin bir göstergesine örnek olarak liman işçilerinin Serbest Fırka lideri Fethi Bey’e sıkıntılarını anlatan bir mektup yazdıkları bile olmuştu: *“Biz vapur, mavnı kömür salapurya, amellerinin üç dört seneden beri çektiğimiz cefa ve zarureti maruz kaldığımız himayesizliği bir facia olarak tavsif edebiliriz. İşçi ve esnafın hiç biri bizim kadar sıkıntılı günler geçirmemiştir. Tahmil ve Tabliye şirketi nanu altında teşkil edilen bela bizleri perişan ettiler, Haklarımız çignendi. Evvela yevmiyelerimizi azalttılar. Sonra mükemmel olan teşkilatımızı bozdular. Nihayet hükümetçe 250 kuruş olarak tayin edilen yevmiyelerimizi de tamam vermiyorlar. Bu kadarı yetmemiş gibi evvelce*

³⁵ *Cumhuriyet*, 13 Teşrinisani 1930.

³⁶ *Yeni Asır*, 3 Eylül 1930.

*teşekküllümüzde çalışanları dağıttılar. Şimdi güya vapur amelesinin bir derneği vardır. Bu da dernek değil, adeta yeniçeri ocağı... Sorma geç parası olarak 250 kuruş olan yevmiyemiz 230 kuruş olarak verilmekte tekrara 10 kuruş keyfi olarak yevmiyemizden para tutulmaktadır... Yalnız bizler de bu milletin evladız. Şimdiye kadar feryadımıza kimse kulak vermezdi. Sefil ve perişan olduk. Bugünse bizi dinleyecek Serbest Cumhuriyet fırkasının umdelerinden ümitvarız...*³⁷

Bu sadece toplumun bir beklentisi de değildi üstelik. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı destekleyen gazetelerde yazan yazarlarda yeni partiyle ilgili oldukça iyimser bir beklenti içine girmişlerdi. Bu olumlu beklenti ise iktidarda olan CHP'ye yapılan eleştirilerin daha da şiddetlenerek artmasına neden olmuştu. Vatandaşların işsiz ve aç kalmasının nedeni olarak hükümetin mali ve iktisadi politikaları gösteriliyordu³⁸.

*“İnbisarların iyi ve zararlı olduğunu, vergilerin ağır bir yük teşkil etmediğini iddia eden Başvekil paşa, hakikate bile bile gözlerini kapamıştır. Şehirlerde ve köylerde hüküm süren işsizliği, parasızlığı, ümitsizliği görmek istememiştir. Bu memleketin, bugün birçok tüccarlarımız gibi; kazancını değil, sermayesini yiyerek geçinmek zorunda anlamamıştır... Hulusa bir tarafta halk fırkasının yararı, bol bol yemekte, müreffeh yaşamaktadırlar. Ötede hayatını dala vere ile değil, çalışarak kazanmağa alışmış olan ticaret, sanayi ve ziraat erbabi ekseriyetle mahrumiyetler içinde kalmıştır. Çünkü bunların kazanabilecekleri beş on kuruşta hazineye gümekte ve çünkü inbisar sistemleriyle işçilerin bütün inkişaflarına mani olunmaktadır...”*³⁹

Atatürk; bu büyük ekonomik bunalımı yakın arkadaşı Ali Fethi Bey'e kurdurmuş olduğu Serbest Cumhuriyet Fırkası ile yeni bir siyasal açılım yaparak çözmeye çalışmıştı⁴⁰. Bu yeni siyasal oluşumun, dünyada meydana gelen gelişmelere bakıldığında, Türkiye için, son derece ileri bir adım olduğu görülmektedir. Çünkü o tarihlerde dünyada, iki önemli olgu, kendini göstermektedir. Birinci Dünya Savaşı'nın bitmesinin ardından devletler, genel olarak kendi aralarında var olan sorunları imzalamış oldukları anlaşmalara karşın, çözümlenememiş değillerdi. Savaştan çıkmış ülkeler, yoğun bir ekonomik çöküntü altında bulunuyorlardı. 1930'lara gelirken de savaş sonrası çöküntü altında olan ekonomiler dünyayı derin bir ekonomik krizin içine sürükleyiverdi.

Dünya Ekonomik Bunalımı, dünya kapitalist düzenin kalbi durumunda olan Amerika'da, Wall Street Borsası'nın 1929 yılında çöküşüyle; kapitalizmin belli aralıklarla karşılaşılan bunalımlarından biri ve beklide en şiddetlisi olarak patlak verdi.⁴¹ Bunalımın başlangıcı olan 1929 yılı, dünya tarihinde en unutulmaz yıllardan biri olarak yerini almıştır.⁴² ABD'de I. Dünya Savaşı sonrasında aşırı iyimserliğin ve ekonomiye olan güvenin buhranın tetikçisi olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.⁴³ “Bunalımın, öncekilerin tersine, fiyat ve kazanç istihdam yükselişinin ardından değil, fiyatlarda

³⁷ *Yeni Asır*, 3 Eylül 1930.

³⁸ *Yeni Asır*, 3 Eylül 1930.

³⁹ *Yeni Asır*, 3 Eylül 1930.

⁴⁰ Geniş bilgi için bkz: Alev Gözcü, *Serbest Cumhuriyet Fırkasının Siyasal Söylemleri Işığında İktidar Mübalefet İlişkileri ve Kamuoyu*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2006.

⁴¹ Tefvîk Çavdar, *Türkiye Ekonomisi'nin Tarihi(1900-1960)*, İmge yay., İstanbul, 2003, s.227.

⁴² Çoban, *a.g.t.*, s.1.

⁴³ Çavdar, *a.g.e.*, s.227.

düşüş ve her alanda durgunluğun yaşandığı bir ortamda doğmuştu⁴⁴". Üretilen mal piyasadaki talebin çok üstündeydi ve bu da şirketlerin fazla malları stok yapmasına neden olmuş; eldeki stokların satılmayışı üretiminin hızını etkileyerek daha az mal üretimine neden olduğu için işsizlik giderek artmış sonuçta alım gücü de düşmeye başlamıştı.⁴⁵ Kapitalist ekonomi düşünürlerinin "üretilen her mal kendi talebini yaratır" kuramı kapitalizmin kalbi olan ABD'de işlememişti.⁴⁶ Tanilli'nin de vurguladığı gibi, pek çok ülkede, değişik ekonomik sektörlerde, üretim süreçlerinde kasılıp büzülme kendini göstermişti. Bu kasılıp büzülme ise, sanayi ülkelerinde, Avrupa'nın tarım ülkelerinde, Japonya'da görüldüğünden çok daha sert oldu. Özellikle tarım ürünü satan ülkelerde çiftçiler, nüfusun öteki kesimlerinden daha çok bunalımın etkisini hissettiler⁴⁷. Elleri bulunan stok malları satamayan şirketlerin borsadaki hisselerini satarak borçlarını karşılamaya çalışmaları hisse senetleri ve tahvillerinin değerinin düşmesine neden olarak borsanın çöküşünü hızlandırmıştı.⁴⁸

Siyasal anlamda da dünya yeni bir görünüm kazanmaya başlamıştı. Birinci Dünya Savaşı, sömürge imparatorluklarını dağıtacak süreçleri de başlatmıştı. Savaşın sonunda, pek çok imparatorluk ortadan kalkarken, Rusya'da yeni bir siyasal rejim ortaya çıkmıştı. Bu siyasal rejim, yeni bir ekonomik anlayış getirmiş ve bu anlayışı dünyaya yaymaya başlamıştı. Sadece siyasal anlamda değil, ekonomik anlamda da dünya derin bir kutuplaşmaya gidiyordu. Avrupa'da ise Nazizm ve Faşizm gibi dogmatik rejimler siyasal süreçlerde yer almaya başlamışlardı. Dünya'da yaşanan derin ekonomik kriz, bu katı rejimlerin daha da güçlenmesine zemin hazırlıyordu. Bir bakıma ekonomik bunalım ekonomiyi tahrip ettiği gibi siyasal liberalizm anlamında demokrasiyi de rafa kaldırarak adı faşist olmasa da zor kullanımının neredeyse tüm dünyada kol gezmesine neden olmuş ve faşist eğilimleri beslemiş; Almanya'da ise Nazilerin iktidarını sağlamıştı.⁴⁹

Türkiye'de ise, dünyadaki bu gelişmelerden daha farklı bir siyasal süreç yaşanmaya başlamıştı. Türkiye'de yeni siyasal rejim, geleneksel imparatorluk yapısını ve onun kurumlarını ortadan kaldırmış; ulus devlet temelinde, yeni bir siyasal, toplumsal, ekonomik yapıya yönelmişti. Bunun, kendi bünyesinden kaynaklanan zorlukları olduğu gibi, dünyadaki bu gelişmelerden kaynaklanan zorlukları da vardı. Bu çok farklı etkilenmeler ortasında, Türkiye kendisine yeni bir yön bulmaya çalışıyordu. Bu süreçte, bir de dünyada yaşanan derin ekonomik kriz, savaş sonrasında ulusal ekonomisini yeni oluşturmaya çalışan ülkeyi, daha da büyük bir yükün altına sokmuştu. Türkiye, sanayileşme çabalarına karşın, hala ekonomisi neredeyse bütünüyle tarıma ve kısmen de tarımsal nitelikli sanayiye dayanan bir ekonomiydi. Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'ye yabancı sermaye girişi olmadığı için batıya bağımlılık daha çok dış ticaret yoluyla oluyor ve bu nedenden dolayı buhran etkisini dış ticaret yoluyla

⁴⁴ Tanilli, *a.g.e.*, s.88.

⁴⁵ Çoban, *a.g.t.*, s.1.

⁴⁶ Çavdar, *a.g.e.*, s.227.

⁴⁷ Tanilli, *a.g.e.*, s.s.87–89.

⁴⁸ Çavdar, *a.g.e.*, s.237.

⁴⁹ *A.g.e.*, s.229.

hissettiriyordu⁵⁰. Bunalımın etkisi başta ihracatın yapıldığı liman kentleri olmak üzere iç kesimlere kadar giderek yayılmıştı. Buna verilecek örneklerden biri; İzmir'in hinterlandı olan Manisa'da, üzüm fiyatlarının 1927–1930 arasında yüzde 40 gerilemiş olmasıdır.⁵¹ Aşar'ın kaldırılması, Türk köylüsüne önemli rahatlamalar getirmiş olmasına karşın, dünya piyasalarında özellikle tarım ürünlerinin fiyatlarında görülen büyük düşüşler, bu dönemde, tarım kesimini büyük bir ekonomik bunalımın içine itiverdi. Üretim giderlerinin artmasına karşın köylünün ürettiği ürünlerin ticari değeri hem az; hem de ekonomik bunalımında etkisiyle fiyatları günden güne düşüyordu. Her ne kadar Aşar vergisi kaldırılmış olsa da köylülerin başka vergi yükümlülükleri ortaya çıkmıştı. Köylünün doğrudan ödemesi gereken vergiler arazi, hayvan vergisi olup yol mükellefiyeti ve köy sandığı gibi vergiler ayrıca alınıyordu⁵². Neredeyse tüm vergiler nakit olarak alındığı için köylüler vergi yükümlülüklerini yerine getirebilmek için daha fazla tarımsal ürünü daha düşük fiyatla satmak zorunda kalıyordu⁵³. Köylü kesim içine düştüğü nakit sıkıntısından kurtulabilmek için çeşitli yollara başvurmak zorunda kalmıştı. Bu yollar arasında banka kredisi almak aranan çözüm yollarından bir tanesiydi. Ziraat Bankası 1930 yılında 40 milyon Türk Lirası civarında tarımsal kredi dağıtmasına karşın yinede köylünün sorunlarına tam anlamıyla çözüm olamayacak; bu defa özellikle de ülkenin ticari merkezlerinde yerel bankaların faaliyetleri ön plana çıkacaktı⁵⁴. Bunların yeterli olmadığı ortamlarda ise köylü tefecilerin eline düşmekten kurtulamamıştır⁵⁵. Yol vergisi on sekiz ile altmış yaş arasında tüm yetişkin erkeklerden yıllık on üç Türk Lirası ya da on gün yol yapımında zorunlu çalışmak şeklinde alınıyor; ancak bu vergi, köylülerin büyük bir kısmı tarafından ödenemeyince bu kimseler yol yapımında çalışmayı seçmek zorunda kaldılar⁵⁶. İzmir'de de 5000 kişinin yol vergisi ödeyemediği için mükellefiyetten bedenen yerine getirmek zorunda kalması halkın gelir düzeyinin düşüklüğünü gözler önüne seriyordu.⁵⁷

Türkiye'de bunalım yıllarında bölgesel ve yerel ölçekte görülen bu sıkıntılar bir bütün olarak genç Türk ekonomisini etkiliyordu. 1936 yılında; Doktor Esat Sabit tarafından Merkez Bankası adına hazırlanan bir raporda 1929 yılında yaşanan dünya ekonomik bunalımının dünyadaki ticaretindeki etkileri ele alınmıştı. Bu rapor bunalım yıllarında Türk dış ticaretindeki düşüşleri de yıllara göre verdiği rakamlarla gösteriyordu⁵⁸. Raporda Dünya Ekonomik Bunalımı'nın nedeni olarak Birinci Dünya Savaşı'nı işaret etmekteydi: "*Cihan Ticareti 1929 senesinden 1934 senesine kadar kayıbetminden takriben üç misli kaybetmiştir*". Bu tarihlerde dünya ticareti verilen tabloya göre şöyleydi:

⁵⁰ Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, İmge yay., 5. Baskı, Ankara, 2001, s.134.

⁵¹ Emrence, *a.g.e.*, s.52.

⁵² Çoban, *a.g.t.*, s.72.

⁵³ Emrence, *a.g.e.*, s.55.

⁵⁴ *A.g.e.*, s.s.55–60.

⁵⁵ *A.g.e.*, s.s.60–61.

⁵⁶ *A.g.e.*, s.54.

⁵⁷ Çoban, *a.g.t.*, s.74.

⁵⁸ *BCA*, 030.10.166.155.5.

1929	142,5 Milyar Lira
1930	114,4
1931	81,9
1932	54,9
1933	49,5

Yine bu raporda dünya ticaretinde 1929 ve 1933 yılları arasında meydana gelen düşüşün yanı sıra aynı yıllar arasında, Türk dış ticaretinde de meydana gelen düşüş gözler önüne şöyle serilmiştir:

1929	411 Milyon Lira Harici Ticaret
1930	293 milyon lira
1931	253 milyon lira
1932	187 milyon lira

Dünya ticaretinde ve Türk dış ticaretinde ciddi bir düşüş olmasına karşın yine de bu rapor Türk iktisadi yaşamının dünyada yaşanan ekonomik bunalımdan çok fazla etkilenmediği ve Türkiye'nin fazla zarar görmeden bunalımı atlattığını ileri sürülüyordu. Özellikle dış basının Türkiye'nin ekonomik yapısıyla ilgili olumsuzlukları abarttığını dile getiriyordu. Bir anlamda abartılı yayıncılık anlayışıyla Türkiye'de kaygı havası oluşturulmaya çalışıldığı söylemeye çalışıyordu. Ancak özellikle İzmir'den hareketle ele aldığımız bu yazıda da verilen örneklerden anlaşıldığı üzere aslında toplum düzeyinde yaşanan ekonomik bunalımın genç Türkiye ekonomisini ne derece olumsuz etkilediğini açıkça gösteriyordu⁵⁹. Bu raporun bir nevi Avrupa karşısında kendi başına ayakta kalmaya çalışan, ekonomisini sağlam temeller üzerine oturmaya çalışan Türkiye Cumhuriyeti'nin kendini dışa karşı savunması olarak görmek gerekir.

İşte böylesi bir ortam da Türk siyasal yaşamına çok partili siyasal yaşam deneyimini yaşatacak olan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın "*güdümlü muhalefeti*" toplumdan büyük ilgi görmüştür. Liberal ekonomi yanlısı Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın, muhalefet dayanakları arasında en önemli söylemlerinden biri "*memleketin*

⁵⁹ A.g.y.

bütün işlerini tek bir kuşağa yükliyorsunuz" olmuştu⁶⁰. Yeni kurulan bu parti aynı zaman da geleneksel yapının kırılmasından hoşnutsuz olan toplum kesimlerinden de büyük ilgi görmüştü. Bir anlamda bu ilgi yine Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın sonunu getirecekti. Yeni siyasal partiyi bir umut olarak görmüştü. Bunun bir göstergesi olarak Fethi Bey'e gönderilen bir şikâyetnameye bakmak bile yeterli olacaktır.⁶¹ Sözü edilen şikâyetname oldukça uzun olmasına karşın toplumsal sıkıntıyı açık ve sade bir dille anlatarak Fethi Bey'den çare bulmasını istiyordu. Bir yazarın⁶² aktardığına göre bu şikâyetname Konyalı bir âşık tarafından yazılmıştı. Şöyle deniyordu:

*"Rençber idi insanların yararı
Dört seneden beri etti zararını
Her tahsildarda var haciz kararı
Canımız yanıyor bilsin Fethi Bey
Sabaktan tahsildar dizilir bir saf
Ne tüccar kalmıştır ne de esnaf
Her gelen tahsildar etmiyor insaf
Nalımız hacizde bilsin Fethi Bey"*⁶³

Serbest Cumhuriyet Fırkası, dünyada yaşanan ekonomik bunalımında etkisiyle, ağırlaşan ekonomik koşulların yarattığı sıkıntılı ortamı Cumhuriyet Halk Fırkası'na karşı kullanmayı bilmişti.⁶⁴ Bütçe açıklarını kapatma yönünde artırılan yüksek vergiler, halkın ödeme gücünü aşan bir noktaya gelmişti. Yeni siyasal partinin lideri Ali Fethi Bey, bu zorlukları birkaç noktada toplayan bir mektubu Mustafa Kemal Paşa'ya sunmuştu: Genel sıkıntı, mali ve iktisadi nitelikliydi. Temel tüketim mallarının fiyatlarında dünya pazarlarında görülen düşme hemen her ülkenin ekonomik faaliyetinde durgunluk getirmişti. İçerde, el zanaatı ve ürünler gerçek ölçüleri ile himaye görmemiş, bu nedenle de ihracat, yıldan yıla düşmüştü. Ulusal paranın değeri de endişe verecek derecede düşüyordu. Bu kötü gidişi durduracak önlemler de alınamamıştı.⁶⁵

Türkiye'nin o tarihlerde izlediği demiryolu politikası, ekonomik olanakları kat kat aşacak ölçüde pahalıydı. Tekeller, yerli ve özellikle de devlet sermayesini güvence altına almak için oldukça yoğundu. Üstelik denk bütçe oluşturmada devlet tekeli, önemli bir gelir sağlıyordu. Devletçilik, Türkiye'nin gereksinimlerinden doğmuştu.⁶⁶ Devletçilik bir bakıma kalite ve fiyatlar üzerinde de önemli etkiler yapıyordu. Tarım ürünlerinde yaşanan ciddi fiyat düşmeleri nedeniyle, halkın kazancı düşüyordu. Pazara ya da borsaya indirilen ürünler, para yapmıyor; düşük fiyatlarla da olsa, alıcı bulamıyordu. Üzüm, incir, zeytin, pamuk, tütün, buğday ve yulaf fiyatları neredeyse

⁶⁰ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, (3. Kitap) Bilgi yay., Ankara, 1995, s.315.

⁶¹ Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması 1923-1931*, Tarih Vakfı yay., 4. basım, İstanbul, 2005, s.246.

⁶² *A.g.e.*, s.246.

⁶³ *A.g.e.*, s.246. Şikâyetnamede verilen bu dizelerdeki benzer diğer sıkıntılarda detaylı olarak ele alınmış.

⁶⁴ Turan, *a.g.e.*, s.318.

⁶⁵ *Cumhuriyet*, 11 Ağustos 1930.

⁶⁶ Turan, *a.g.e.*, s.318.

üçte birine düşmüştü.⁶⁷ İzmir Borsası'nda 32 kuruş değerinde olan kuru üzüm, Hamburg Borsası'nda 48 kuruştan işlem görüyor, 10 kuruştan üreticiden alınan tütün ise Türk ihracatçısı tarafından 50 kuruşa satılıyor; dolayısıyla, üreticinin gelirinin sabit kalabilmesi için, üretimin artması gerekiyordu.⁶⁸

Makro düzeyde bu sorunlar yaşanmakta iken, sonuçta, toplumsal yapıda büyük çöküşler yaşanıyordu. Yaşam, müthiş pahalıydı. Bir ailenin, ortalama gelirle geçinebilmesi olanaksızlaşmaya başlamıştı. İzmir Ticaret Odası, bir araştırma yaptırarak, bir ailenin ortalama aylık harcamasının ne olduğunu tespit etmeye çalışmıştı. Araştırmaya göre, ana ve baba ile biri bir buçuk, ikincisi yedi, üçüncüsü 15 yaşında üç çocuklu orta halli bir ailenin, temmuz ayı harcamaları hesaplanmıştı. Bu araştırma ile, bir ailenin bir ay zarfında yiyecek ve içecek, elbise, ayakkabı masrafı ve ev kirası hesap edilmek suretiyle, 137 lira 12 Kuruş'a ihtiyacı bulunduğu tespit edilmişti.

Dünya Ekonomik Bunalımı'nın yaşandığı yıllarda Atatürk, yaptığı yurt gezilerinden birinin ardından izlenimlerini kendisine eşlik eden Ahmet Hamdi Başar'a şöyle dile getirmişti: *"Bunalyorum çocuk, büyük ıstırap içinde bunalyorum. Görüyorsun ya, her gittiğimiz yerde, mütemadiyen dert ve şikâyet dinliyoruz. Her taraf, derin bir yoksulluk, maddi manevi perişanlık içinde, ferablatacı pek az şeye rastlıyoruz. Memleketin hakiki durumu ne yazık ki bu..."*⁶⁹

Dünya Ekonomik Bunalımı genç Türkiye Cumhuriyeti'ni sarsarak büyük ölçüde ithalata bağımlı yaşayan ülkede fiyatlar genel düzeyinin artmasına ithal- ihraç malları arasındaki fiyat makasını ithal malları lehine önemli ölçüde açarak; tarım kesimindeki nüfusu giderek daha da yoksullaştırdı ve *"bin bir yamalı"* giysilerine yeni yamalar ekledi.⁷⁰ Öyle ki, 1928 yılında buğdayın kilosundan 13,6 Kuruş elde eden bir çiftçi, 1930 yılında yarı yarıya düşüşle ancak 7,3 Kuruş, arpadan 7,8 Kuruş'tan 3,7 Kuruş'a, pamuktan elde ettiği 65,5 Kuruş ise 49,4 Kuruş'a gerilemişti. Ürünün para etmemesi sonucunda alım gücü azalan köylü, şeker yememek, gazyağı kullanmamak... Zorunda kalıyordu⁷¹.

Ticarette uğraşanların en çok yakındıkları konu, vergilerin yüksek olmasıydı. Özellikle İzmir'de, serbest meslek sahipleri yaşamakta oldukları sıkıntıyı, ödemek zorunda kaldıkları ağır vergilere bağlıyorlardı. Tüccarları zora sokan diğer bir vergi de kazanç vergisiydi. Kazanç vergisinin oranı yüksekti; bu vergi dükkân kiralamak zorunda kalan tüccarları olumsuz etkiliyordu⁷². Aslında bu etki sadece tüccar kesiminde değil; tüm toplum kesimlerinde görülüyordu. Şehirlerde yaşayan halk taşınmaz mal, kazanç, buhran, denge vergisi ödemekte ayrıca vasıtalı vergiler ile tüketim resimleri bunun üzerine eklenmekteydi⁷³.

Genel vergilerin yanı sıra İzmir'e özgü vergiler de vardı. Belediyenin kaynak

⁶⁷ Bkz. Çoban, *a.g.t.*, çşt. syf.

⁶⁸ Yerasimos, *a.g.e.*, s.120.

⁶⁹ Çavdar, *a.g.e.*, s.246.

⁷⁰ *A.g.e.*, s.225.

⁷¹ Avşar, *a.g.e.*, s.43.

⁷² Emrence, *a.g.e.*, s.71.

⁷³ Çoban, *a.g.t.*, s.72.

yaratmak için aldığı bu vergiye; İzmir belediye meclis kararı ile Halkapınar ve Bostanlı bataklıklarının kurutulması için halktan beş taksitte 25'er Kuruş'tan toplam 125 Kuruş alınması uygulaması örnek verilebilir⁷⁴. On beş yaşından küçükler, altmış yaşından büyük olanlar ve kadınlar bu yükümlülükten ayrı tutulmuşlardı⁷⁵. Hükümet halkın ödeme gücünü çektığı yüksek vergilerle bütçe açıklarını kapatmak zorunda kalmıştı. Bir örnek verelim: Vergi borçları yüzünden dükkânlarını kapatmak zorunda kalan pek çok kişiden yalnızca bir tanesi olan İbrahim Hayri Efendi de Çulluoğlu Han'da dükkân işleten bir esnaftı. Yirmi dokuz liralık kazanç vergisini ödeyemeyince hapse girmek için dükkânında var olan mallarını satarak vergi borcunu ödemişti⁷⁶. Serbest Cumhuriyet Fırkası Lideri Fethi Bey'de gerek parti programında ve gerekse gazetelere verdiği demeçlerinde vergi sistemini ciddi olarak eleştiriyordu. Bir demecinde vergilerini ödeyemedikleri için hapse girenlerin çok olduğunu, bunun da koyulan vergilerin halkın ödeme gücünün çok üstünde olduğundan kaynaklandığına vurgu yapıyordu:

*"Vergi sistemi berhattır. Hükümet halkı hiç düşünmüyor... Boş arsalar, kiraya verilmeyen evlerden bile vergiler alınıyor. Yani hükümet halkın sermayesine el uzatıyor... Halkı hapsederek vergi toplamak bir marifet midir?"*⁷⁷

Fethi Bey tarafından yapılan bu eleştiriler toplumsal sorunların ne denli ciddi boyutlara ulaştığının göstergesidir.

İzmir'de yaşayan simsar Alâeddin Bey de, büyük ekonomik bunalımın dalgalarının çarptığı sıradan bir kişi olarak çaresiz kaldığı ekonomik bunalım karşısında intiharı seçmişti. Bütün toplumun yaşadığı, büyük yıkımı o da yaşamış; düştüğü durumu onuruna yediremediği için, yaşamına son vermiştir. Alâeddin Bey çevre köylerden ve ilçelerden aldığı üzüm ve inciri, İzmir borsasında pazarlayan bir simsardı. İzmir borsasına getirilen üzüm ve inciri borsada pazarlıyor, karşılığında komisyonunu alıyordu. Oysa çok kişide para yoktu; ürün de neredeyse yok fiyatına satılıyor ya da elde kalıyordu. İzmir dışındaki iş ortaklarından, yaklaşık 20.000 TL'lik alacağı vardı⁷⁸. Vergilerini ve borçlarını ödeyememiş, alacaklarını alamamıştı. Bu nedenle O, ticari saygınlığının alt üst olduğunu ve onurunun zedelendiğini düşünüyordu. Öteye beriye 700 lira borcu vardı. Bunun yaklaşık 450 lirası devlete olan gelir vergisi borcuydu. Kalanı da yol vergisi ve emlak vergisiydi⁷⁹. Gelir vergisi için, maliye tahsildarları sürekli olarak kapısını aşındırıyorlar ve borcun ödenmesini istiyorlardı. Alâeddin Bey onca alacağı olmasına karşın, ödeyemediği borçlarından rahatsızdı. Birkaç kez borcunu erteletmeye de çalışmıştı. Gelir vergisini ödeyemediği için, kahroluyordu. Çünkü bunun yaptırımını ağırdu. Borçlu olduğu kişiler de kendisini sıkıştırıyorlardı. Alâeddin Bey, bunun üzerine, taşradaki alacaklı olduğu kişilere başvurdu. Hiç olmazsa borcunu ödemeye yetecek kadar alacağından bir kısmının bir an önce kendisine ödenmesini rica

⁷⁴ A.g.t., s.74.

⁷⁵ A.g.t., s.74.

⁷⁶ Emrence, a.g.e., s.72.

⁷⁷ Çetin Yetkin, *Atatürk'ün "Vatana İhanet"le Suçlandığı S.C.F Olayı*, Otopsi yay., 3.basım, İstanbul, 2004, s.193.

⁷⁸ *Anadolu*, 17 Ağustos 1930; *Yeni Asır*, 17 Ağustos 1930; *Cumhuriyet*, 19 Ağustos 1930.

⁷⁹ *Yeni Asır*, 17 Ağustos 1930.

etti. Oysa piyasa o kadar allak bullaktı ve her şey o kadar tersine gidiyordu ki, onca uğraşına karşın, alacağı 20.000 Lira'ya karşılık, ancak 25 Lira kadar bir para eline geçmişti. Bu onu daha da büyük bir bunalıma ve strese soktu. Ne yapacağını bilmiyordu. On beş gün boyunca, alacaklarını almak için dolaşıp durdu. Tarih 15 Ağustos 1930; günlerden Cuma idi. O gün hava son derece sıcaktı. Sabahleyin uyanan Alâeddin Bey, önce evinin kışlık kömürünü aldı. Ufak tefek bazı alışverişler de yaptı⁸⁰. Öğle üzeri, yorgun argın bir halde evine geldi. Eşi ve kayınvalidesi evdeydi. Eşinin hazırladığı yemeği birlikte oturup yediler. Terzilik yapan eşine, çok çalışarak kendisini yordüğünü, sağlığına dikkat etmesi gerektiğini söyledi. Eşi, on beş günden beri eve kapanıp kalmıştı⁸¹. Çoktan beri kız kardeşine gitmediğini anımsatarak, öğleden sonra annesini de yanına alarak, Karşıyaka'da kız kardeşini ziyarete gitmesini önerdi. Kardeşine gidemezse, parka yapacağı bir gezintinin de yararlı olacağını söyledi⁸². Eşi, bu öneriye önce sıcak bakmadı. Bunun üzerine, Alâeddin Bey: "*Hem gezmiş olursun, ben de uyumak istiyorum. Yalnız kalırsam, daha iyi uyurum*" diye ısrar etti. Bu ısrar üzerine, eşi Alâeddin Bey'i evde yalnız başına bırakarak, annesini de yanına aldı, Karşıyaka'ya kız kardeşini ziyaret etmeye gitti⁸³.

Akşam, saat 18.00 sıralarında eşi ve kayınvalidesi eve geri döndüler. Kapılar kapalıydı. Biraz da uyuduğunu tahmin ettikleri Alâeddin Bey'i rahatsız etmemek için, evin arka tarafındaki küçük kapıdan içeri girdiler. Birden, Alâeddin Bey'in, evin büyük kapısının arkasında bir ipte sallanan cesediyle karşılaştılar. Alâeddin Bey'in eşi ve kayınvalidesi, gördükleri bu feci manzara karşısında afallamışlardı. Bağırıp çağırarak, komşularına haber verdiler. Komşuları koşup geldiler; onlar da bu kötü manzarayı görmüşlerdi. Büyük bir trajedi ile karşı karşıyaydılar. Karakola koşup, Borsa Simsarı Alâeddin Bey'in evinde intihar etmiş olduğunu haber verdiler. Polisle birlikte, savcı Ali Bey ile adli Tıp uzmanı Şakir Bey de Alâeddin Bey'in evine geldiler. Olay incelemeye alındı. Savcı, olayın nasıl gerçekleştiğine ilişkin ipuçları arıyordu. Eşinin, kayınvalidesinin ve tanıdık birkaç kişinin tanıklıklarına başvurdu. Olayın nasıl gerçekleştirilmiş olduğu araştırılıyordu. Yapılan incelemeden ve ele geçen delillerden savcı, şöyle bir sonuca ulaştı: Eşi ve kayınvalidesi evden ayrılıp, Karşıyaka'ya gezmeye gittiğinde, Alâeddin Bey, bulunduğu odada bir süre oturup dinlenmiş, gazete okumuş; sonra da uyumuştur. Yaşadığı ekonomik sıkıntıdan dolayı, büyük bir bunalım içindeydi. Borçlarını ödeyememiş olmak, çok ağrıya gidiyordu. Uyanınca, ani bir kararla intihara yöneldi. Evdeki su kuyusunda bulunan kovanın ipini, dört kat yaptı, getirip, evin ana kapısı arkasındaki demir halkaya sıkı sıkıya bağladı, sonra da ilmeği boynuna geçirerek, kendini boşluğa bıraktı⁸⁴.

Savcı, ilk incelemelerin ardından, ölüm olayının, bir intihar olduğuna karar verip, gerekli raporu tutup, Alâeddin Bey'in cesedinin defin olayına izin vermişti⁸⁵.

Savcı, incelemesinde bir masa üzerinde, ölümünden önce Alâeddin Bey'in

⁸⁰ *A.g.g.*, 17 Ağustos 1930.

⁸¹ *A.g.g.*, 17 Ağustos 1930.

⁸² *A.g.g.*, 17 Ağustos 1930.

⁸³ *A.g.g.*, 17 Ağustos 1930.

⁸⁴ *Anadolu*, 17 Ağustos 1930.

⁸⁵ *Yeni Asır*, 17 Ağustos 1930.

18x24 boyutlarında, defter kâğıtlarına kendi el yazısıyla yazıp imzaladığı üç adet mektupla karşılaşmıştı⁸⁶. Alâeddin Bey, savcılığa yazdığı kısa mektubunda, “*İntiharına sebep, taşrada bulunan matlubatımızın âdemi telafi olduğundandır. Bundan başka kimseden şikâyetim yoktur. Kimseyi taziyik etmeyiniz efendim*” demektedir⁸⁷. Çok sevdiği anlaşıl原因esine yazdığı mektuba ise “*Bedbabt Enişteme!*” diye başlıyor ve şunları yazıyordu: “*Bu acı sana çok tesir edecektir. Ne çare, mukadderat böyle imiş. Matlubatımızı tabsil ettiğinizde defterde görülecek borçları tedîye eder ve bu hususta beni af edersiniz sevgili eniştecğim*”⁸⁸. Eşine yazdığı mektupta da şunları söylüyordu: “*Hakikatli ve sevgili refikam hanıma... Bugüne kadar vüs’atım derecesinde seni mesut etmeye çalıştım. Talib yardım etmedi. Bundan sonra mesut hayat geçireceğimize ümidim münkati olduğundan intibara karar verdim. Rica ederim çok müteessir olma. Cenabı hakkın sana yardım edeceğine şüphem yoktur. Çünkü ahlakın ve vicdanın galiptir. Sabret. İnşallah sonu iyi olur. Hatırına geldikçe beni rahmetle ya’d edeceğine ümit ederim. Validenin ellerinden öperim. Beni duadan unutmazsınız. Bedbabt Zevcen Alâeddin*”⁸⁹.

Alâeddin Bey’in intiharı Dünya Ekonomik Bunalımı’nın, Türkiye’de toplumsal yapıda yarattığı büyük yıkımın neden olduğu, binlerce trajediden yalnızca biridir. Çünkü bütün dünyayı kasıp kavuran bu büyük ekonomik çalkantı, Türkiye’yi de derinden etkilemiş, toplumsal yapıyı alt üst etmiş; zaten pek gelişkin olmayan ekonomik yaşamda, ciddi bir yıkım oluşturmuştur. Türkiye Cumhuriyeti’nin yaşadığı bu toplumsal sorunlar Cumhuriyet tarihinin pek çok evresinde görüldü. Dünya Ekonomik Bunalımı’nın yaşandığı yıllarda olduğu gibi; dünyada yaşanan çeşitli siyasal ve ekonomik sıkıntı süreçleri Türkiye’yi etkilemeye devam etti. Bu anlarda toplumun üyeleri yaşadıkları sıkıntının da etkisiyle arzu etmeyecekleri eylemlerin aktörleri olabiliyorlar. Tıpkı, 2001 yılında yaşanan büyük ekonomik bunalım sonrasında, T.C Başbakanı’nın önüne yazarkasa atmak zorunda kalan esnaf gibi...

KAYNAKÇA

I- Arşivler

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

II- Gazeteler

Anadolu

Cumhuriyet

⁸⁶ *Cumhuriyet*, 19 Ağustos 1930; mektuplar için yine bkz. *Yeni Asır*, 17 Ağustos 1930; *Anadolu*, 17 Ağustos 1930.

⁸⁷ *Yeni Asır*, 17 Ağustos 1930; *Anadolu*, 17 Ağustos 1930.

⁸⁸ *Yeni Asır*, 17 Ağustos 1930.

⁸⁹ *Anadolu*, 17 Ağustos 1930; *Yeni Asır*, 17 Ağustos 1930.

Serbes Cumhuriyet

Yeni Asır

III-Kitaplar

- AVŞAR, Abdülhamit, (*Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü*) *Serbest Cumhuriyet Fırkası*, Kitabevi yay., İstanbul, 1998.
- ÇAVDAR, Tefik , *Türkiye Ekonomisi'nin Tarihi(1900-1960)*, İmge yay., İstanbul, 2003.
- EMRENCE, Cem, *Serbest Cumhuriyet Fırkası (99 Günlük Muhalefet)*, İletişim yay., İstanbul, 2006.
- GÖKSU, Emel, *1929 Dünya Ekonomik Buzunu Yıllarında İzmir ve Suç Coğrafyası*, İzmir Büyük Şehir Belediyesi Kültür yay., İzmir, 2003.
- TANİLLİ, Server, *Yüzyılların Gerçeği ve Miras*, Cilt: VI, Adam yay., 3. baskı, İstanbul, 1999.
- TİMUR, Taner, *Türk Devrimi ve Sonrası*, İmge yay., 5. Baskı, Ankara, 2001.
- TUNÇAY, Mete, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması 1923–1931*, Tarih Vakfı yay., 4. basım, İstanbul, 2005.
- TURAN, Şerafettin ,*Türk Devrim Tarihi*,(3. Kitap), Bilgi yay., Ankara,1995.
- YERASİMOS, Stefanos, *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, (3. Kitap) Belge yay., İstanbul, 1992.
- YETKİN, Çetin, *Atatürk'ün "Vatana İhanet"le Suçlandığı S.C.F Olayı*, Otopsi yay., 3.basım, 2004, İstanbul.

IV-Tezler

ÇOBAN, Pakize, *İzmir'de Dünya Ekonomik Bunalımı Sırasında Tüketim Kültüründe Değişmeler ve Bunalımın Fiyatlar Üzerine Etkileri*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2008.

GÖZCÜ, Alev, *Serbest Cumhuriyet Fırkasının Siyasal Söylemleri Işığında İktidar Muhalefet İlişkileri ve Kamuoyu*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2006.